

4 Konjugointi

4.1 Konjugoinnin määritelmä

Usein ryhmän alkiot kuvaavat operaatioita jossain joukossa. Permutaatiot ovat tästä hyvä esimerkki. Tällaisessa tapauksessa voidaan konjugoinnilla siirtää jossain joukon osassa toimiva operaatio toiseen osaan. Tästä on hyötyä varsinkin, jos edellä mainittu operaatio on erityisen helppo hahmottaa ja sitä halutaan käyttää uudelleen jossain toisessa kohdassa.

Määritelmä 4.1. Olkoon G ryhmä ja olkoon $g \in G$. Ryhmän G sisäistä kuvausta

$$x \mapsto gxg^{-1}$$

nimitetään *konjugoinniksi* ja tulosalkiota gxg^{-1} alkion x *konjugaatiksi*. Konjugaattia merkitään myös $gxg^{-1} = {}^g x$. Jos X on ryhmän G osajoukko, niin joukko

$${}^g X = gXg^{-1} = \{gxg^{-1} \mid x \in X\}$$

on *joukon X konjugaattijoukko*.

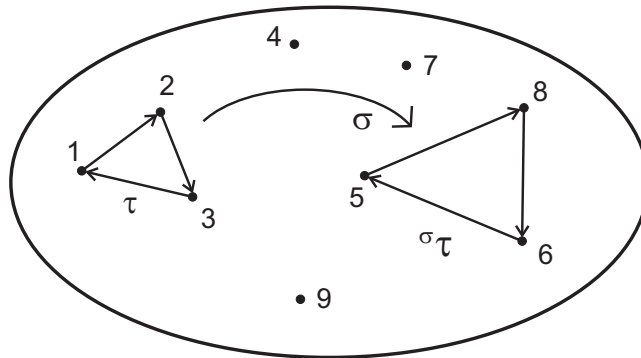
Konjugointi on kääntyvä operaatio: kun konjugoitu alkio ${}^g x$ konjugoidaan uudestaan alkiolla g^{-1} , saadaan alkuperäinen alkio x . Jos ryhmä on vaihdannainen, niin kullakin alkiolla on ainoana konjugaattinaan vain alkio itse, sillä $gxg^{-1} = gg^{-1}x = x$. Toisaalta ei-vaihdannaisissa ryhmissä konjugointi on hyvin yleinen työkalu. Esimerkiksi lauseen 3.4 normaalisuuskriteeri voidaan lausua muodossa: H on normaali jos ja vain jos se sisältää kaikkien alkuidensa konjugaatit.

Esimerkki 4.2. Olkoon $\tau = (123) \in S_9$ ja olkoon $\sigma = (167)(259)(38)$. Nyt $\sigma^{-1} = (83)(952)(761)$, ja

$$\sigma\tau = \underbrace{(167)(259)(38)}_{\sigma} \underbrace{(123)(83)(952)(761)}_{\sigma^{-1}} = (586).$$

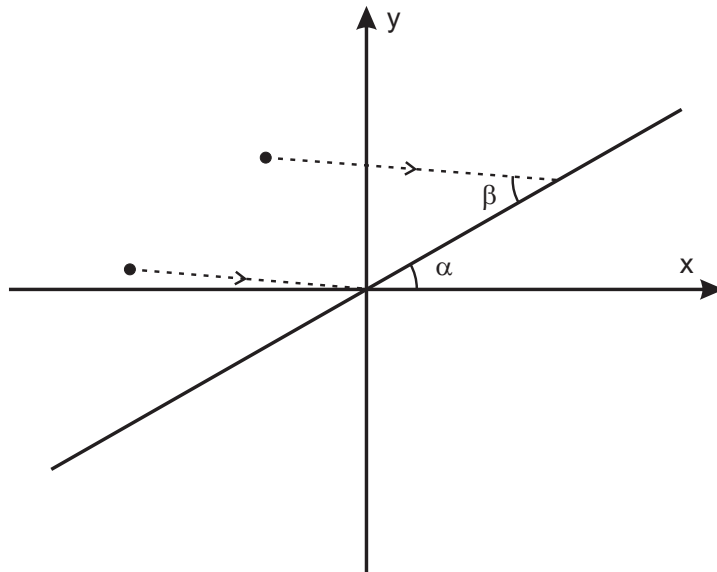
Esimerkin 3-sykli saatiin siis konjugoimalla siirretyksi toimimaan lukujen 1, 2 ja 3 sijasta luvuilla 5, 8 ja 6.

Vaikka konjugointi on tässä määritelty vain ryhmän sisäiseksi operaatioksi, kyse on oikeastaan yleisemmästä periaatteesta. Jos esimerkiksi f on topologisten avaruuksien X ja Y välinen homeomorfismi ja g_Y on jatkuva kuvaus joukolta Y itselleen, voidaan konjugoimalla muodostaa jatkuva kuvaus $g_X = f \circ g_Y \circ f^{-1}$ joukolta X itselleen. Konjugointia vastaava operaatio on tuttu myös lineaarialgebrasta, kuten seuraava esimerkki osoittaa.

Kuva 10: Syklin siirto konjugoimalla

Esimerkki 4.3. Olkoon annettu tasossa origon kautta kulkeva nouseva suora, jonka x -akselin kanssa muodostama kulma on α astetta. Tarkastellaan lineaarikuvausta L , joka projisoi minkä tahansa tason pisteen (eli 2-ulotteisen vektorin) kulmassa β annetulle suoralle (ks. kuva 11).

Kuva 11: Projisointikuvaus

Mainitun lineaarikuvauksen matriisia ei ole ihan helppo muodostaa, vaikka kuvaus on geometrisesti yksinkertainen. Tiedetään kuitenkin, että kuvauksella on kaksi ominaisarvoa: suoran suunnassa olevilla vektoreilla x pätee $Lx = x$ ja projektiosuunnassa olevilla vektoreilla puolestaan $Lx = 0$. Ominaisarvot ovat siis 1 ja 0. Lineaarikuvauksen matriisi voidaan näin ollen diagonalisoida niin, että se on muotoa $D = P^{-1}LP$, missä P on *kannanvaihtomatriisi*, joka vaihtaa kantavekto-

reiksi suoran ja projisoinnin suuntaiset vektorit. Tässä uudessa kannassa ilmoitetuna kuvaus ainoastaan projisoi kohtisuoraan jälkimmäisen koordinaatin suhteen, joten sen matriisiksi tulee diagonaalimatriisi

$$D = \begin{bmatrix} 1 & 0 \\ 0 & 0 \end{bmatrix}.$$

Kannanvaihtomatriisi P puolestaan on helppo muodostaa, koska se vain kiertää kantavektoreita $(1, 0)$ ja $(0, 1)$ niin, että ne tulevat suoran ja projisoinnin suuntaisiksi. Tällöin $P(1, 0) = (\cos \alpha, \sin \alpha)$ ja $P(0, 1) = (-\cos(\beta - \alpha), \sin(\beta - \alpha))$, joten kannanvaihtomatriisiksi tulee

$$P = \begin{bmatrix} \cos \alpha & -\cos(\beta - \alpha) \\ \sin \alpha & \sin(\beta - \alpha) \end{bmatrix}.$$

Nyt siis alkuperäinen lineaarikuvaus on saadun diagonaalimatriisin konjugaatti: $L = PDP^{-1}$, ja sen matriisi voitaisiin tästä yhtälöstä myös helposti laskea.

Edellisestä esimerkistä näkyy hyvin konjugoinnin yleinen periaate. Tarkasteltava lineaarikuvaus on vaikeasti hahmotettava luonnollisessa kannassa, ja sen matriisi on monimutkainen. Kannanvaihdolla voidaan siirtää lineaarikuvauksen kuvailema operaatio helpompaan koordinaatistoon, jolloin matriisistakin tulee selkeä. Operaation suorittamisen jälkeen voidaan sitten palata taas alkuperäiseen kanttaan.

Esimerkki 4.4. Määritellään jokaisella $n \in \mathbb{Z}$ kokonaislukuja permutoiva kuvaus σ_n seuraavasti: jos $n \in \mathbb{Z}$, niin $\sigma_n(x) = n + x$ kaikilla $x \in \mathbb{Z}$. Nämä kuvaukset muodostavat ryhmän $T = \{\sigma_n \mid n \in \mathbb{Z}\}$, jossa $\text{id} = \sigma_0$, $\sigma_m \circ \sigma_n = \sigma_{m+n}$ ja $\sigma_n^{-1} = \sigma_{-n}$. Ryhmä T on vaihdannainen, sillä

$$\sigma_m \circ \sigma_n = \sigma_{m+n} = \sigma_{n+m} = \sigma_n \circ \sigma_m.$$

Näin ollen konjugointi ryhmässä T ei muuta alkioita lainkaan. Asia voidaan kuitenkin nähdä myös toisella tavalla.

Mikäli ryhmän alkiot nimittäin toimivat jossain joukossa, niiden konjugoiminen siirtää kyseisen toiminnan johonkin toisaalle samassa joukossa. Jos nyt pätee $\sigma_\tau = \tau$, tämä tarkoittaa sitä, että alkio τ toimii *jo alun perinkin* siellä, mihin σ sen toiminnan siirtää. Vaihdannaisen ryhmän jokaisen alkion toiminta ulottuu siis joka puolelle joukkoa, eikä konjugointia siksi tarvita mihinkään. Tämä nähdään hyvin esimerkin ryhmässä T , sillä jokainen T :n alkio siirtää kaikkia kokonaislukuja samalla tavalla, ja siksi alkion konjugoiminen on tarpeetonta.

Koska konjugointi on saman operaation siirtämistä paikasta toiseen, voi olla toisinaan hyödyllistä tarkastella, mitkä operaatiot voidaan tässä mielessä samankaltaisia.

Määritelmä 4.5. Olkoon G ryhmä ja olkoon $x \in G$. Alkion x konjugaattiluokka on niiden alkioiden joukko, jotka saadaan konjugoimalla alkioita x . Kyseinen joukko on siis $\{g x g^{-1} \mid g \in G\}$.

Koska konjugointi on kääntyvä operaatio, x kuuluu y :n konjugaattiluokkaan jos ja vain jos y kuuluu x :n konjugaattiluokkaan. Toisaalta x kuuluu omaan konjugaattiluokkaansa, sillä $\text{id}x = x$. Voidaan myös helposti osoittaa, että eri konjugaattiluokat ovat aina erillisiä. Konjugaattiluokat muodostavat siis koko ryhmän osituksen samalla tavoin kuin aliryhmien sivuluokat. Konjugaattiluokat voivat kuitenkin olla keskenään hyvinkin eri kokoisia.

4.2 Konjugointi permutaatioryhmissä

Permutaatioiden konjugoiminen on helppoa ja symmetrisessä ryhmässä konjugaattiluokille saadaan yksinkertainen sääntö.

Lause 4.6. Olkoot $\sigma, \tau \in S_n$. Oletetaan, että τ :n esitys erillisten syklien tulona on

$$\tau = (x_{1,1} \dots x_{1,k_1}) \cdots (x_{m,1} \dots x_{m,k_m}).$$

Merkitään $\sigma(x_{i,j}) = x'_{i,j}$ kaikilla i ja j . Tällöin τ :n konjugaatille pätee

$$\sigma\tau = (x'_{1,1} \dots x'_{1,k_1}) \cdots (x'_{m,1} \dots x'_{m,k_m}).$$

Todistus. Merkitään väitteessä esiintyvää tuloa

$$\tau' = (x'_{1,1} \dots x'_{1,k_1}) \cdots (x'_{m,1} \dots x'_{m,k_m})$$

ja osoitetaan, että $\sigma\tau\sigma^{-1} = \tau'$. Olkoon sitä varten $y \in N_n$ mielivaltainen. Koska σ on bijektio, löydetään jokin $x \in N_n$, jolle $y = \sigma(x)$. Jos x ei esiinny τ :n sykliesityksessä, ei myöskään y esiinny τ' :n sykliesityksessä. Tässä tapauksessa $\tau'(y) = y$, ja $\sigma\tau\sigma^{-1}(y) = \sigma\tau(x) = \sigma(x) = y$.

Oletetaan sitten, että x esiintyy τ :n sykliesityksessä eli että $x = x_{r,s}$ joillain r ja s . Tällöin pätee

$$\tau\sigma^{-1}(y) = \tau(x) = (x_{r,1} \dots x_{r,s} \dots x_{r,k_r})[x_{r,s}] = x_{r,s+1}.$$

(Huomaa, että sykliesitys voidaan valita siten, että $s \neq k_r$, kun 1-syklit jätetään merkitsemättä.) Lisäksi nähdään, että $y = x'_{r,s}$, joten

$$\tau'(y) = (x'_{r,1} \dots x'_{r,s} \dots x'_{r,k_r})[x'_{r,s}] = [x'_{r,s+1}] = \sigma(x_{r,s+1}).$$

Saatiin, että mielivaltaisella alkiolla $y \in N_n$ pätee $\tau'(y) = \sigma(x_{r,s+1}) = \sigma\tau\sigma^{-1}(y)$. Siispä väite on todistettu. $\square$

Jonoa $(n_1, n_2, \dots, n_m)$, missä jokainen n_m on permutaation σ sykliesityksessä esiintyvien erillisten m -sykliä määrä, nimitetään permutaation *syklityyppiä*. Edellä olevasta lauseesta saadaan suoraan seuraava seuraus.

Korollaari 4.7. *Permutaatiot voivat kuulua samaan konjugaattiluokkaan vain jos niillä on sama syklityyppi.*

Lause 4.6 nähdään toiminnassa jo esimerkissä 4.2, jossa konjugoidaan 3-sykliä $\tau = (123)$ permutaatiolla $\sigma = (167)(259)(38)$. Koska tälle pätee $\sigma(1) = 6$, $\sigma(2) = 5$ ja $\sigma(3) = 8$, tuloksena on lauseen perusteella 3-sykli (658) , kuten myös esimerkissä nähtiin. Tarkastellaan seuraavaksi hieman monimutkaisempaa esimerkkiä.

Esimerkki 4.8. Valitaan jokin n -sykli $\tau = (x_1 x_2 \dots x_n)$ ryhmästä S_n , missä $n > 3$. Tämä n -sykli virittää aliryhmän $H = \{\text{id}, \tau, \tau^2, \dots, \tau^{n-1}\}$. Osoitetaan, että H ei voi olla normaali.

Jotta H olisi normaali, sen täytyy sisältää kaikkien alkioidensa konjugaatit. Kuitenkin, jos $\sigma = (x_1 x_2)$, niin edellisen lauseen mukaan

$${}^\sigma\tau = (x_2 x_1 x_3 \dots x_n).$$

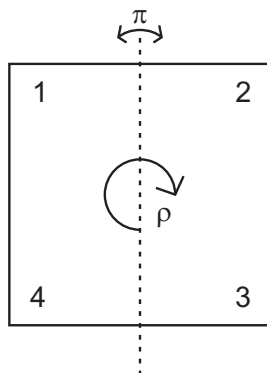
On helppo tarkistaa, että $\tau^m(x_2) = x_1$ vain, jos $m = kn - 1$ jollain kokonaisluvulla k , mutta toisaalta $\tau^{kn-1}(x_1) = x_n \neq x_3$ kaikilla $k \in \mathbb{Z}$. Näin ollen ${}^\sigma\tau$ on eri permutaatio kuin τ^m kaikilla m , joten ${}^\sigma\tau$ ei kuulu aliryhmään H .

Kun käytettävissä ovat kaikki symmetrisen ryhmän permutaatiot, myös kaikki mahdolliset konjugoinnit onnistuvat, ja konjugaattiluokat muodostuvat täsmälleen niistä permutaatioista, joilla on sama syklityyppi. Jos sen sijaan rajoitutaan johonkin ryhmän S_n aliryhmään, konjugaattiluokat voivat hajota pienempiin osiin, kun konjugoivaa alkiota ei enää löydykään.

Esimerkki 4.9. Tarkastellaan ryhmän S_4 aliryhmää

$$D_8 = \{\text{id}, (1234), (13)(24), (1432), \\ (12)(34), (24), (14)(32), (13)\},$$

jota nimitetään *neliön symmetriaryhmäksi*. Nimitys johtuu siitä, että jos neliön nurkat numeroidaan kuvan 12 mukaisesti, jokainen ryhmän D_8 permutaatio vastaa sellaista nurkkien siirtoa, joka säilyttää neliön rakenteen. Toisin sanoen, jos neliötä käännellään niin, että nurkat palautetaan lopulta alkuperäisten nurkkien paikoille, saadaan niiden numeroinnin muuttumisesta ryhmän D_8 permutaatio.

Kuva 12: Neliön kierto ja peilaus

Neliötä voidaan käänellä pääasiassa kahdella tavalla. Ensimmäinen tapa on neljännesympyrän kierto myötäpäivään, joka vastaa permutaatiota $\rho = (1234)$. Tämä kierto voidaan suorittaa neljä kertaa, minkä jälkeen neliö palaa alkuperäiseen asentoonsa, ja näin saadaan kierron virittämä aliryhmä

$$R = \langle \rho \rangle = \{\text{id}, (1234), \underbrace{(13)(24)}_{\rho^2}, \underbrace{(1423)}_{\rho^3}\}.$$

Toinen tapa on esimerkiksi pystyakselin varassa suoritettu peilaus $\pi = (12)(34)$. Neliötä voi peilata myös vaaka-akselin sekä eri lävistäjien suhteen, mutta nämä kaikki peilaukset saadaan myös yhdistämällä jokin kierroista peilaukseen π :

$$\pi = (12)(34), \quad \pi\rho = (24), \quad \pi\rho^2 = (14)(23) \quad \text{ja} \quad \pi\rho^3 = (13).$$

Alkiot ρ ja π siis virittävät neliön symmetriaryhmän.

Etsitään ryhmän D_8 jako konjugaattiluokkiin. Neutraalialkion yksiö $\{\text{id}\}$ muodostaa aina oman konjugaattiluokkansa. Toisaalta syklytyyppi rajoittaa sitä, mitkä alkiot voidaan saada toisistaan konjugoimalla. Kokeilemalla nähdään esimerkiksi, että

$$\pi(1234) = (1432),$$

joten yhden konjugaattiluokan muodostavat 4-syklit (1234) ja (1423) . Konjugoinnilla on tässä erityinen geometrinen merkitys. Kun neliöön käytetään peilausta, neliö ikään kuin kääntyy nurin päin, taustapuoli eteen. Tällöin neljänneskierto

myötäpäivään muuttuukin alkuperäisessä neliössä neljänneskierto vastapäivään. Sama toimii millä tahansa peilauksella, ja kaikki nämä myös tuottavat saman konjugaatin.

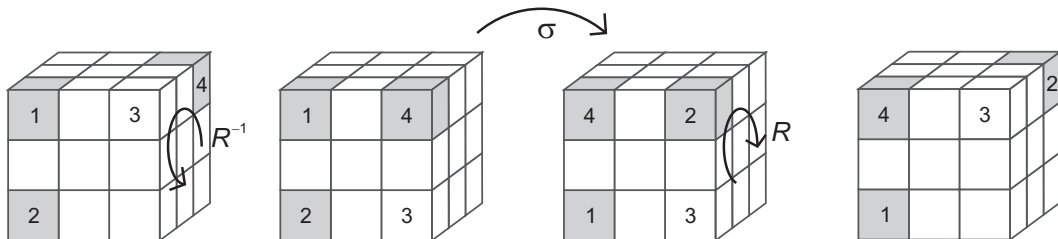
Pystypeilaus $(12)(34)$ taas voidaan muuttaa vaakapeilaukseksi $(14)(23)$ kiertämällä neliötä ensin neljänneskierron verran. Niinpä $\rho(12)(34) = (14)(23)$. Myös diagonaali-peilaukset (24) ja (13) toimivat tässä konjugoivina alkioina. Samalla tavoin nähdään vielä, että esimerkiksi $\rho(13) = (24)$.

Jäljelle jää vielä kiertoalkio $\rho^2 = (13)(24)$, joka on samaa syklytyyppiä kuin vaaka- ja pystypeilaukset. Kierrolla konjugoiminen tuottaisi kuitenkin vain uuden kierron. Jos taas konjugoitaisiin jollain peilausalkiolla τ , tulisi neliö käännetyksi ensin nurin päin ja sitten kierron jälkeen jälleen oikein päin. Niinpä tuloksena ei voi olla peilausta, jossa neliö jäisi loppujen lopuksi nurin päin.

Algebrallisesti sama voidaan todeta, kun huomataan, että kiertoryhmä R on itse asiassa normaali aliryhmä. Sen indeksi on nimittäin $[D_8 : R] = |D_8|/|R| = 8/4 = 2$. Näin ollen se sisältää kaikki konjugaattinsa, joten kierto ρ^2 ei voi konjugoitua ryhmän ulkopuolella olevaksi peilaukseksi. Konjugaattiluokiksi saadaan siis lopulta seuraavat joukot: $\{\text{id}\}$, $\{(1234), (1432)\}$, $\{(13), (24)\}$, $\{(12)(34), (14)(23)\}$ ja $\{(13)(24)\}$.

4.3 Konjugointi Rubikin ryhmässä

Konjugointi auttaa Rubikin kuution ratkaisussa merkittävästi, sillä sen avulla voidaan opittu siirtosarja siirtää kuution toiseen osaan. Jos esimerkiksi halutaan suorittaa paikkaryhmässä $\mathbb{R}_p$ kuvan 13 mukainen 3-sykli (124) aiemmin opitun syklin $\sigma = (123)$ asemesta, voidaan ensin suorittaa perussiirto R^{-1} , joka tuo palan 4 palan 3 paikalle (ja liikuttaa toki samalla muitakin paloja). Tämän jälkeen suoritetaan opittu siirto σ , ja lopuksi palautetaan pala 4 paikalleen perussiirrolla R . On siis suoritettu konjugaattisiirto $R\sigma$. Aiemman teoreettisen tarkastelun perusteella tiedetään, että kyseinen konjugaatti todella on 3-sykli eikä liikuta muita kuin haluttuja paloja.

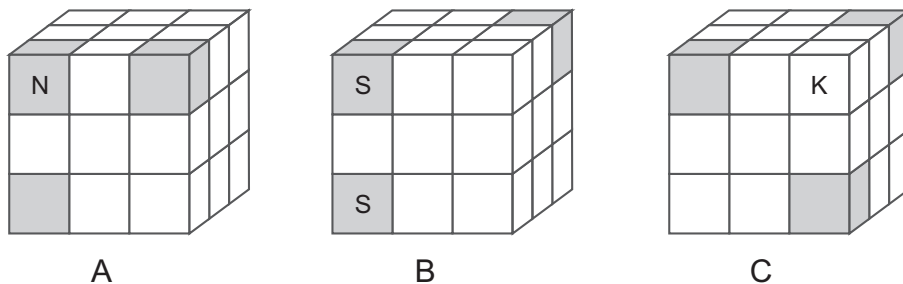
Kuva 13: Opitun siirron konjugointi

Jotta kaikki nurkkapalat saataisiin paikoilleen tunnettua 3-sykliä ja sen konjugaatteja soveltamalla, täytyisi kahden ehdon täyttyä: ensinnäkin nurkkapalojen permutaation pitäisi aina olla parillinen. Tämä johtuu siitä, että 3-syklit ja niiden tulot ovat parillisia. Toiseksi kaikkien konjugointiin tarvittavien permutaatioiden pitäisi olla laillisia siirtoja.

Ensimmäinen ehto ei kuitenkaan päde, koska mikä tahansa perussiirto on nurkkapalojen kannalta 4-sykli, joka ei ole parillinen. Toisaalta, jos nurkkapalat ovat asennossa, joka vastaa paritonta permutaatiota, tekemällä mikä tahansa perussiirto (missä tahansa vaiheessa) saa tilanteen jälleen vastaamaan parillista permutaatiota. Tällöin se on periaatteessa mahdollista ratkaista 3-sykliden avulla.

Käydään nyt läpi kaikki mahdolliset kolmen nurkkapalan kombinaatiot ja osoitetaan, että jokaista näistä kohti löytyy permutaatio σ , joka vie opittuun 3-sykliin τ osallistuvat palat niiden kolmen nurkkapalan paikalle. Tällöin voidaan mikä tahansa 3-sykli suorittaa konjugaattina $\sigma\tau$.

Lasketaan ensin, kuinka monta erilaista kolmen nurkkapalan kombinaatiota kuutiosta yhteensä löytyy. Koska nurkkapaloja on yhteensä kahdeksan, lukumäärä on $\binom{8}{3} = 56$. Nämä kombinaatiot jakautuvat kolmeen joukkoon A , B ja C , jotka näkyvät kuvassa 14. Jokaisen joukon sisällä kombinaatiot saadaan johonkin kuvan kolmesta asennosta koko kuutiota kiertämällä.

Kuva 14: Kolmen nurkkapalan kombinaatiot

Lasketaan nyt kussakin joukossa A , B ja C olevien kombinaatioiden lukumäärä, jotta varmistutaan siitä, että nämä joukot todella sisältävät kaikki mahdolliset kombinaatiot.

- A : Tämä on ainoa joukko, jossa kaikki nurkkapalat ovat samalla sivulla. Sivuvaihtoehtoja on kuusi, ja jokaisella sivulla kirjaimella N merkitty pala voi olla neljässä eri nurkassa. Näin saadaan yhteensä $6 \cdot 4 = 24$ eri kombinaatiota.
- B : Kirjaimilla S merkityt palat ovat samalla särmällä. Tämä särmä voidaan valita 12 eri särmän joukosta. Kolmanneksi palaksi voidaan sitten valita jompi

kumpi vastakkaisen särmän nurkkapaloista. (Nämä kombinaatiot saadaan toisistaan kiertämällä kuutio ylösalaisin.) Yhteensä saadaan siis 24 kombinaatiota.

C: Nämä kombinaatiot koostuvat kirjaimella K merkityn nurkkapalan viereisten nurkkien paloista. Nurkan K valinta määrää koko kombinaation täysin, ja se voidaan valita vapaasti kaikkien kahdeksan nurkan joukosta. Kombinaatioita on siis 8.

Yhteensä edellä laskettuja kombinaatioita on juuri $24 + 24 + 8 = 56$, joten kaikki kombinaatiot kuuluvat johonkin luetelluista joukoista.

Seuraavaksi on tarkoitus osoittaa, että jokainen nurkkapalojen kombinaatio voidaan tietyllä konjugoinnilla palauttaa kuvan 13 vasemmanpuolimmaiseen asemaan, jossa lisäksi oletetaan keltaisen sivun olevan katsojaan päin ja sinisen ylöspäin. Tällöin opittua nurkkapalojen 3-sykliä soveltamalla saadaan palat oikeaan järjestykseen.

Kunkin joukon A , B ja C sisällä kombinaatiot saadaan johonkin kuvan muotoisista asemista koko kuutiota kiertämällä. Tässä on kuitenkin se ongelma, että kuution kierrossa sivujen merkinnät muuttuvat: katsojaa kohti oleva sivu ei ehkä enää olekaan keltainen vaan esimerkiksi punainen. Tällöin myös siirtojen merkinnät muuttuvat, ja jokaista tapausta varten pitäisi löytää oma konjugointi. Ongelmaan on kaksi ratkaisua.

Ensinnäkin koko kuution kiertämisen sijaan voidaan pitää keskitalkosta kiinni ja kiertää vain rinnakkaisia sivutahkoja. Tällöin nurkkapalat pysyvät toistensa suhteen samassa asennossa, mutta sivujen värit eivät muutu (eli keltainen sivu on yhä katsojaan päin). Tämä siirto on sitten lisättävä konjugoivaan siirtoon. Käytännöllisempi tapa on kuitenkin yksinkertaisesti kääntää koko kuutiota ympäri ja nimetä sitten uudelleen perussiirrot niin, että edessä olevan uuden tahkon (ei ehkä enää keltainen) kierto on F , uuden ylätahkon kierto U jne. Tätä ratkaisua käytetään seuraavan lauseen todistuksessa.

Lause 4.10. *Mikä tahansa ryhmän $\mathbb{R}_p$ 3-sykli, joka liikuttaa vain nurkkapaloja, on mahdollinen siirto.*

Todistus. Merkitään luvussa 3.3 opittua nurkkapalojen 3-sykliä kirjaimella τ . Valitaan jokin kuution palojen numerointi, jossa $\tau = (123)$. Osoitetaan, että mitä tahansa kolmea nurkkapalaa a , b ja c kohti voidaan löytää siirto $\sigma \in \mathbb{R}_p$, jolle $\sigma\{1, 2, 3\} = \{a, b, c\}$. Tällöin pätee joko $\sigma\tau = (abc)$ tai $\sigma\tau = (acb)$. Koska joka tapauksessa $(abc)^2 = (acb)$, niin kumpikin 3-sykli voidaan muodostaa.

Olkoot siis a , b ja c jotkin kolme nurkkapalaa. Etsitään konjugoivan siirron σ sijasta sen käänteissiirto σ^{-1} . Tämän muodostaminen koostuu seuraavista vaiheista:

1. Saatetaan koko kuutiota kiertämällä kuutio johonkin kuvan 14 kolmesta asemasta, minkä jälkeen nimetään siirrot uudestaan niin, että kuvan ylätahkon kiertäminen on U , etutahkon kiertäminen F jne.
- 2A. Jos päädyttiin asemaan A , siirto σ^{-1} on valmis.
- 2B. Jos päädyttiin asemaan B , kierretään oikeaa tahkoa neljänneskierros vastapäivään siirrolla R^{-1} .
- 2C. Jos päädyttiin asemaan C , kierretään ensin alatahkoa vastapäivään, sitten oikeaa tahkoa vastapäivään, eli suoritetaan siirto $R^{-1}D^{-1}$.

Kaikissa tapauksissa saadaan konjugoiva siirto σ^{-1} , joka siirtää nurkat a , b ja c nurkiksi 1, 2 ja 3. Tämän käänteissiirto on etsitty σ . $\square$

Käytännössä vaiheiden 2A, 2B ja 2C konjugointeja ei tarvitse muistaa ulkoa vaan niiden sijaan voi keksiä kuhunkin tilanteeseen sopivan konjugointisiirron.

4.4 Ryhmän keskus

Usein on hyödyllistä tarkastella niiden alkioiden joukkoa, joilla konjugoiminen ei vaikuta muihin alkioihin.

Määritelmä 4.11. Olkoon G ryhmä ja olkoon $x \in G$. Alkion x *keskittäjä* on joukko

$$C_G(x) = \{g \in G \mid gxg^{-1} = x\} = \{g \in G \mid gx = xg\}.$$

Ryhmän G *keskus* on niiden alkioiden joukko, jotka eivät konjugoitaessa liikuta mitään alkioita:

$$\zeta G = \{g \in G \mid gx = xg \text{ kaikilla } x \in G\} = \bigcap_{x \in G} C_G(x).$$

Voidaan myös sanoa, että keskus on niiden alkioiden joukko, jotka kommutoivat kaikkien alkioiden kanssa.

On helppo nähdä, että sekä keskus että jokainen keskittäjä ovat koko ryhmän aliryhmiä. Keskus on lisäksi vaihdannainen ja normaali.

Vaikka keskittäjän määritelmä on annettu siinä muodossa, että sen alkiolla konjugoiminen ei vaikuta alkioon x , voidaan sama ajatella myös niin, että x :llä konjugoiminen ei vaikuta keskittäjän alkioihin. Tämä nähdään seuraavasta:

$$gxg^{-1} = x \iff gx = xg \iff g = xgx^{-1}.$$

Samaten keskus voidaan määritellä niiden alkioiden joukkona, joihin mikään konjugointi ei vaikuta. Tästä seuraa tietysti suoraan keskuksen normaalisuus.

Tarkastellaan seuraavaksi hieman keskittäjäaliryhmien $C_G(x)$ sivuluokkia. Keskittäjän alkiolla konjugoitaessa x pysyy paikallaan, joten voisi olettaa, että kaikki samaan sivuluokkaan kuuluvat alkio tuottavat konjugoitaessa x :stä saman konjugaatin. Tästä havainnosta saadaan seuraava lause.

Lause 4.12. *Olkoon G äärellinen ryhmä ja olkoon $x \in G$. Keskittäjän $C_G(x)$ sivuluokkien lukumäärä $[G : C_G(x)]$ on sama kuin alkion x konjugaattiluokan koko.*

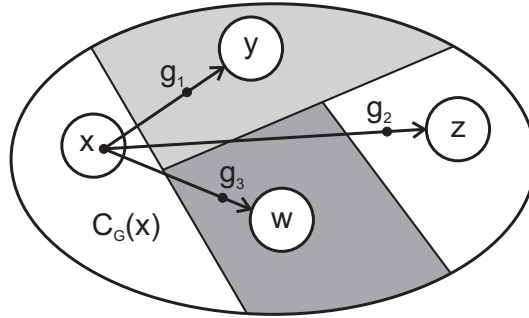
Todistus. Osoitetaan edellä mainittu seikka, eli että kaksi alkion x konjugaattia ovat samat jos ja vain jos niitä konjugoivat alkio kuuluvat samaan keskittäjän sivuluokkaan. Tällöin konjugaatteja täytyy olla yhtä paljon kuin sivuluokkia. Olkoot siis $g_1, g_2 \in G$. Tällöin

$$\begin{aligned} g_1x = g_2x &\iff g_2^{-1}(g_1x) = g_2^{-1}(g_2x) \\ &\iff (g_2^{-1}g_1)x = (g_2^{-1}g_2)x = x \\ &\iff g_2^{-1}g_1 \in C_G(x). \end{aligned}$$

Saatiin siis, että kaksi konjugaattia ovat samat jos ja vain jos alkio $g_2^{-1}g_1$ kuuluu keskittäjään. Tällöin kuitenkin g_1 ja g_2 kuuluvat samaan sivuluokkaan, joten väite on todistettu. $\square$

Oheisessa kuvassa on havainnollistettu keskittäjäaliryhmän ja konjugaattiluokan suhdetta. Alkion x konjugaattiluokka on neljän alkion joukko $\{x, y, z, w\}$. Saman alkion keskittäjällä puolestaan on neljä sivuluokkaa $C_G(x)$, $g_1 \cdot C_G(x)$, $g_2 \cdot C_G(x)$ ja $g_3 \cdot C_G(x)$. Kustakin eri sivuluokasta otettu alkio tuottaa eri konjugaatin, esimerkiksi $g_1x = y$, toisaalta saman sivuluokan alkio tuottavat aina saman konjugaatin. Huomaa, että konjugaatin sijaintia ryhmässä ei tunneta; ei esimerkiksi päde välttämättä $y \in g_1 \cdot C_G(x)$.

Esimerkki 4.13. Tarkastellaan permutaation $\tau = (123)$ keskittäjää ryhmässä S_3 . Koska permutaatiolla σ konjugoiminen tuottaa τ :sta syklin $(\sigma(1) \sigma(2) \sigma(3))$, täytyy tutkia, missä tapauksissa tämä tulossykli on sama permutaatio kuin τ . Permutaatio τ voidaan kirjoittaa kolmella eri tavalla: (123) , (231) tai (312) . Näitä vastaavat konjugoivat permutaatiot id , (123) ja (132) . Muut ryhmän S_3 permutaatiot eivät pidä konjugoinnissa τ :ta paikallaan; esimerkiksi ${}^{(12)}(123) = (213) \neq (123)$.

Kuva 15: Keskittäjän sivuluokat ja konjugaatit

Syklän τ keskittäjä on siis $C_G(\tau) = \{\text{id}, (123), (132)\}$. Sen indeksi on

$$[S_3 : C_G(\tau)] = |S_3|/|C_G(\tau)| = 6/3 = 2,$$

joten sillä on itsensä lisäksi vain yksi sivuluokka. Tämä on 2-syklän muodostama joukko $(12) \circ \tau = \{(12), (23), (13)\}$.

Edellä todistetun lauseen mukaan jokaista keskittäjän $C_G(\tau)$ sivuluokkaa vastaa jokin τ :n konjugaatti. Koska symmetrisessä ryhmässä konjugaattiluokat määrytyvät syklityypin mukaan, on τ :n konjugaattiluokka kahden 3-syklän joukko $\{(123), (132)\}$. Keskittäjä vastaa itse tietysti 3-syklää $\tau = (123)$. Toinen sivuluokka vastaa tällöin 3-syklää (132) , ja konjugoimalla permutaatiota τ tuon sivuluokan alkioilla saadaankin seuraavat tulokset:

$$\begin{aligned} (12)(123) &= (213) = (132), \\ (23)(123) &= (132) \\ \text{ja } (13)(123) &= (321) = (132). \end{aligned}$$

Nähdään siis, että sivuluokan alkiot tuottavat kaikki saman 3-syklän.

Todistetun lauseen seurauksena saadaan nk. *luokkayhtälö*. Numeroidaan äärellisen ryhmän G konjugaattiluokat $A_1, A_2, \dots, A_m$ ja valitaan jokaisesta luokasta edustaja $x_i \in A_i$. Koska konjugaattiluokan A_i koko on edellisen lauseen mukaan $[G : C_G(x_i)]$ ja konjugaattiluokat muodostavat toisaalta koko ryhmän osituksen, pätee yhtälö

$$|G| = \sum_{k=1}^m [G : C_G(x_i)].$$

Tätä yhtälöä nimitetään luokkayhtälöksi.

Luokkayhtälö koskee keskittäjien indeksejä $[G : C_G(x_i)]$ eri konjugaattiluokkien edustajilla x_i . Keskukseen kuuluvilla alkioilla x_i on tähän liittyen erityisiä ominaisuuksia. Koska $\zeta G \leq C_G(x_i)$ kaikilla i , luku $|\zeta G|$ jakaa jokaisen luvun $|C_G(x_i)|$

Lagrangen lauseen mukaan. Löytyy siis luvut $k_i \in \mathbb{Z}$, joille pätee $|C_G(x_i)| = k_i \cdot |\zeta G|$ kaikilla i . Edelleen kaikilla i pätee siis

$$[G : \zeta G] = \frac{|G|}{|\zeta G|} = \frac{k_i \cdot |G|}{|C_G(x_i)|} = k_i \cdot [G : C_G(x_i)].$$

Siispä jokainen indeksi $[G : C_G(x_i)]$ jakaa keskuksen indeksin $[G : \zeta G]$. Lisäksi x_i kuuluu keskuksen ζG jos ja vain jos $G = C_G(x_i)$, jolloin $[G : C_G(x_i)] = 1$. Keskuksen kuuluvat siis täsmälleen ne alkiot, joilla indeksi $[G : C_G(x_i)]$ on 1.

Edellä tehtyjä huomioita käytetään seuraavassa, luvun lopuksi esitettävässä luokkayhtälön sovelluksessa.

Lause 4.14. *Jos ryhmän G koko on p^m , missä p on alkuluku ja m nollaa suurempi kokonaisluku, niin G :llä on epätriviaali keskus.*

Todistus. Olkoon ryhmän G konjugaattiluokkien määrä r . Valitaan jokaisesta konjugaattiluokasta edustaja x_i ja merkitään $n_i = [G : C_G(x_i)]$ kaikilla i . Luokkayhtälön mukaan

$$p^m = \sum_{i=1}^r n_i.$$

Lagrangen lauseen perusteella jokainen indeksi n_i jakaa koko ryhmän koon p^m . Koska p on alkuluku, täytyy jokaisen luvun n_i olla muotoa p^{k_i} jollain $k_i \in \mathbb{N}$. Jos nyt keskus olisi triviaali, niin löytyisi vain yksi indeksi i , jolla $p^{k_i} = 1$. Voidaan olettaa, että kyseinen indeksi on r . Saadaan yhtälö

$$p^m = p \cdot (p^{k_1-1} + p^{k_2-1} + \dots + p^{k_{r-1}-1}) + 1.$$

Kyseisen yhtälön vasen puoli on jaollinen p :llä mutta oikea puoli ei. Keskus ei siis voi olla triviaali. $\square$

Lause 4.15. *Jos G on ryhmä ja $|G| = p^2$, missä p on alkuluku, G on vaihdannainen.*

Todistus. Olkoon p alkuluku, ja olkoon $|G| = p^2$. Koska G :n keskus on G :n aliryhmä, niin Lagrangen lauseen mukaan $|\zeta G| \in \{1, p, p^2\}$. Edellisen lemmän mukaan $|\zeta G| \neq 1$. Täten keskuksen indeksi eli tekijäryhmän $G/\zeta G$ koko on joko 1 tai p . Kummassakin tapauksessa tekijäryhmä on syklinen. Tästä seuraa (todistus harjoitustehtävänä), että G on vaihdannainen. $\square$